

UOT - 338.1

Səbinə İsmaylova

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

Magistr

sebineismaylova966@gmail.com

ELMI TƏDQIQATLARIN TƏŞKİLİ VƏ MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Məqalədə tədqiqatlar sahəsində aparılan nəzəri metodların dövrün tələbləri və aktuallığını əhatə edən mövzuya uyğunluğunun təmin edilməsi yollarından bəhs edilir. Həmçinin göstərilir ki, tədqiqat nəticəsində əldə olunan yanaşma prinsipləri tədqiqatçının mövzusunu tam formada əhatə etməli və fikir mübadiləsi zamanı məqalənin mövzusunun istiqamətini dəqiq araşdırmağa imkan verməlidir.

Tədqiqatda müxtəlif fikirlər cəmləşdirilmiş, ümumilikdə tədqiqatların təşkilinin formalaşdırılmasına və maliyyələşdirilməsinə zəmin yarada biləcək üsulların seçilməsi müəyyənləşdirilmişdir.

Məqsəd – Elmi tədqiqatların təşkilinin araşdırılması və onların maliyyələşmə mənbələrinin öyrənilməsi.

Metodologiya – Seçmə üsul və statistik təhlil əsasında tədqiqatın işlənilməsi

Tədqiqatın nəticələri – Elmi tədqiqatların aparılmasına yeni istiqamətdə yanaşılma metodologiyasının nəzəri aspektlərinin müəyyən edilməsi

Açar sözlər: Elmi tədqiqat, mənbə, formalaşdırılma, maliyyələşdirilmə, nəzəri yanaşmalar.

Giriş

Elmlə məşğul olan hər bir insanın əsas məqsədi elmi bilikləri əldə edib onları sistemləşdirməkdən ibarətdir. Tarixi inkişaf prosesində elm inkişaf etmiş cəmiyyətin məhsuldar qüvvəsinə və istehsal gücünə çevrilərək inkişaf etmiş və bu prosesdə insan amilinin rolu danılmazdır.

Qədim Yunanıstan Avropada elmin vətəni sayılır. Yunanlar ilk dəfə olaraq ətraf mühitdə baş verən təbiət hadisələrinin öyrənilməsini “hiss edərək öyrənməkdən” abstrakt biliklərə keçməklə baş verə bilən faktların qanunauyğunluqlarını öyrənməyə səy göstərmişlər.

Orta əsrlərdə elm teologiyanın təsiri altına düşərək inkişafı ləngimişdir. Daha sonra C.Brunonun, Q.Qalileyin kəşfləri vasitəsilə elm yenidən təkamül etmiş və insanların gündəlik həyatında mühüm rol oynamışdır. XVI əsrin sonlarından XVII əsrin əvvəllərindən başlayaraq artıq Avropada elmi cəmiyyətlər, konfranslar yaranmış, alim anlayışı geniş təşəkkül tapmış, elmi mərkəzlər isə ictimai qurum kimi formalaşmışdır. XIX əsrin sonlarından elmin yeni formaları: institutlar, elmi problemlərlə məşğul olan araşdırma mərkəzləri, laboratoriyalar və s. meydana gəlmişdir. XX əsrdə elm cəmiyyətin və istehsalın mənəvi dayacağına çevrilmiş və cəmiyyətdə baş verən proseslərin öyrənilməsində həlledici amillər sırasına daxil olmuşdur.

Müasir elmin tərəqqisi və onun cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə olaraq inkişaf etməsi tədqiqatların yeni müstəviyə qədəm qoymasına zəmin yaratmışdır. Hər zaman elmə digər fəaliyyət sahələrində inqilaba təkan verici qüvvə kimi baxılır və o, lazımi bilik səviyyəsi əldə edərək onları müxtəlif üsullarla registrasiya etməklə deyil, nəzəriyyə, qanun və

hipotezlərin köməyi ilə izah edir. Elm daimi olaraq cəmiyyətdə müəyyən təsirlərə məruz qalmış və sistemli xarakter daşımışdır. Aparılan elmi tədqiqatların vəziyyətinə cəmiyyətdə mövcud olan texniki bazanın təsiri dənılmazdır. Fundamental elmlərin məqsədli aparılması praktiki elm sahələrinin inkişafına da stimül vermiş, müasir cəmiyyətdə elm xüsusilə sınaqlarda aparılan araşdırmaların problemlərini tədqiq edərək onların daha kiçik elementlərə bölünməsinə əsaslanan analitik yanaşmalara əsaslanmışdır. Müasir elmi araşdırmalar tədqiqat obyektinin hərtərəfli əhatə olunmasına can atır.

1. Müvafiq ədəbiyyatlara istinad

Elm haqqında normativ hüquqi aktlara əsasən elmi tədqiqatlar təyinatına görə fundamental, tətbiqi, axtarış və işlənmələr növündə olur.

Fundamental elmi tədqiqatlar insanın, cəmiyyətin, ətraf və təbii mühitin strukturunu, fəaliyyətinin və inkişafının əsas qanunauyğunluqları haqqında yeni biliklərin əldə edilməsinə yönəlmiş təcrübi və ya nəzəri fəaliyyətdir. Məsələn, hüquqi dövlətin təşəkkülü və fəaliyyəti qanunauyğunluqları, yaxud cinayətkarlığın dünya, regional və ölkə meylləri ilə bağlı araşdırmaları fundamental tədqiqatlar sırasına aid etmək olar.

Tədqiqatlar üzrə müxtəlif fikirlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, tətbiqi elmi tədqiqatlar əsasən praktiki məqsədlərə nail olmaq və konkret məsələlərin həlli üçün yeni biliklərin tətbiqinə yönəlmiş tədqiqatlar hesab oluna bilər. Başqa sözlə, onlar fundamental tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş elmi biliklərin praktiki fəaliyyətlərində istifadə problemlərinin həllinə yönəlmişdir. Məsələn, tətbiqi şəxslərin ayrı-ayrı cinayət növlərinin araşdırılması taktikası və metodikası, yaxud ayrı-ayrı ərazilərdə və ya müəssisələrdə cinayətlərin qarşısının alınması ilə bağlı işlərə necə baxılması qaydalarının müəyyənləşdirilməsi aid edilə bilər. Hüquq elmləri sahəsində elmi tədqiqatlar çox vaxt iki növün vəhdətini təşkil edir və buna görə də onları nəzəri-tətbiqi növlər adlandırmaq lazımdır [2].

Mövzu üzərində işin perspektivliyinin müəyyən edilməsinə, elmi məsələlərin həlli yollarının tapılmasına yönəlmiş elmi tədqiqatlar axtarış tədqiqatları adlandırılır.

Konkret fundamental və tətbiqi tədqiqatların nəticələrinin praktikaya tətbiq edilməsi istiqamətində müxtəlif tədqiqatçılar məşğul olmuşdur. Elmi tədqiqatların müddəti uzunmüddətli, qısamüddətli və ekspres tədqiqatlara bölünür. Tədqiqatın forma və metodlarından asılı olaraq, bəzi müəlliflər onları eksperimental, metodik, təsviri, eksperimental-analitik, tarixi-bioqrafik tədqiqatlar və qarışıq tipli tədqiqatlar tipinə ayırırlar. Hər bir elm müəyyən istiqamətə aid edilə bilər. Elmi istiqamət dedikdə, elmin aparıldığı sahə və ya onun elm kompleksi başa düşülür (məsələn, texniki, sosial və s.) və bu istiqamətdə tədqiqat aparılır. Elmi istiqamətin struktur vahidləri kompleks problemlər, mövzular və elmi məsələlərdir. Problem cəmiyyətdə həll olunan mürəkkəb nəzəri və praktiki vəzifələrin (bilik və cəhalət arasındakı ziddiyyət) məcmusudur. Bu zaman insan təcrübəsi çətinliklərlə qarşılaşır və məqsədə nail olmağın "mümkünsüzlüyünə" qarşı çıxır. Elmi tədqiqat mövzusu problemin tərkib hissəsidir. Elmi tədqiqatların istiqamətinin, probleminin, mövzusunun seçilməsi və elmi məsələlərin qoyulduğu olduqca məsuliyyətli vəzifədir. Problem və elmi tədqiqat mövzusu seçilərkən əvvəlcə tədqiq olunan istiqamətdəki ziddiyyətlərin təhlili əsasında problemin özü formalaşdırılır və gözlənilən nəticələr ümumi şəkildə müəyyən edilir, sonra problemin strukturu işlənir, mövzular, məsələlər, icraçılar seçilir, onların aktuallığı müəyyən edilir. Elmi və akademik tədqiqatlar ənənəvi olaraq iki fərqli ölçüdə qurulur: ontoloji ölçü (obyektivlik/subyektivlik səviyyəsi ilə əlaqəli) və epistemoloji ölçü (bilik əldə etməyin yolu kimi). Hər bir tədqiqata qoşulmuş paradigmlər təbii və sosial dünyanı sosioloji bir şəkildə anlamaq üçün. Burrell və Morgana görə, bu anlayışlar daha radikal və ya funksionalist bir nöqtədə meydana gələn iki fərqli perspektivlə əlaqələndirilə

bilər. Birinci struktur milli, subyektivliyin tədqiqat səviyyəsinə, ikinci cəmiyyətin quruluşuna və mürəkkəb hadisələri şərh etməyin əlaqəli yollarına əsaslanır. Senikin fikrincə isə bu ölçülər status-sosial nizamə, sosial inteqrasiya və birlik səviyyəsinə, həmrəylikə əsaslanan istiqamətləndirmə və məmnuniyyət tələblərinə görə şərtləndirilir [2].

Hazırda postsovet ölkələrində fundamental tədqiqatların maliyyə təminatının həcmi inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsindən xeyli geri qalır. Bu baxımdan fundamental elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsinin nəzəri aspektlərinin kompleks təhlilinin aparılması zəruridir. Bu təhlil Azərbaycanın fundamental elminin maliyyələşdirilməsi sisteminin inkişafı və onun maliyyə dəstəyinin optimal modelinin qurulması üçün geniş istifadə edilə bilər [1].

"Nə?", "necə?" və "kim üçün?" istehsal hər hansı bir iqtisadiyyatın əsas problemidir. Bu sualların qoyuluşu eyni zamanda elmi tədqiqatların iqtisadiyyatı və maliyyə sahəsi üçün məqbuldur. "Nə?"- elmi-tədqiqatların və təcrübi-konstruktor işlərinin effektiv maliyyələşdirilməsinin təşkili zamanı (ETTKİ) hansı elmi tədqiqatların prioritet olduğunun və maliyyələşdirilmənin vacibliyinin müəyyən edilməsidir; "necə?"- maliyyə resurslarının verilməsinin həcmi və formaları, vəsaitlərin alınması şərtləridir; "kim üçün?"- cəmiyyətdə aparılan tədqiqatların nəticələri bütövlükdə və ya ayrı-ayrı şəxslər üçün maraqlıdır. Bu aspektdən iqtisadiyyatın yuxarıda qeyd etdiyimiz suallara cavabı elmi tədqiqatların maliyyə təminatının prinsiplərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Elmi-tədqiqat institutlarının maliyyələşdirilməsində üç nəzəri yanaşma mövcuddur, onların hər birinin əsasında cəmiyyətin formalaşdırılmasında, inkişafında roluna və elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsinin öz prinsiplərinə elmin xüsusi konseptual baxışı durur [3].

2. Elmi tədqiqatların işlənilməsinə metodoloji yanaşma

Elmi tədqiqatların işlənilməsində müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bunlardan üç yanaşmanı təhlil edək.

Birinci yanaşma, nəzəri (fundamental) elmin əhəmiyyətinə, yəni fundamental tədqiqatların nəticələrinin sonrakı mərhələdə tətbiqinə bağlı olmadan tədqiqatın işlənilməsinin əsası götürülür. Bu yanaşmaya misal olaraq Nyuton (Neutonian Science) yanaşmasını qeyd etmək olar ki, bu da əsas elmin son nəticədə daha çox sosial-iqtisadi effekt verəcəyini əvvəlcədən proqnozlaşdırmağın mümkün olmaması ilə əsaslandırılabilir. Elm təmiz şəkildə ətraf aləmin quruluş qanunauyğunluqları haqqında yeni biliklər gətirən fəaliyyət forması kimi vacibdir, deməli, fundamental tədqiqat layihələrinin əhatə dairəsinin həcmi və genişliyi üzrə maksimum maliyyələşmənin aparılması zəruridir. Bununla yanaşı, cəmiyyətin inkişafı baxımından iqtisadi, sosial, siyasi və ya ümumiyyətlə, sırf elmi biliklərin əldə edilməsindən effekt əldə edilib-edilməyəcəyi qətiyyən vacib deyildir. Nəticədə, istənilən elmin kəşfi gec-tez sosial və ictimai-iqtisadi həyatın transformasiyasına gətirib çıxaracaq. Beynəlxalq səviyyədə Nyuton elminin nümunəsinə fizika, kimya, tibb və fiziologiya, iqtisadiyyat, ədəbiyyat sahəsində görkəmli nailiyyətlərinə görə mükafat təqdim edən Nobel Komitəsinin fəaliyyətini, eləcə də bütün dünyada sülhün əldə olunmasına yardım göstərməsini qeyd etmək olar [3].

İkinci yanaşma, tanınmış ingilis filosofu və dövlət xadimi F.Bekonun adı ilə adlandırılmış Bekonovski (Baconian Science) yanaşmasıdır ki, bu da elmi praktiki dəyərli biliklərin əldə edilməsi üzrə fəaliyyət kimi adlandırılır. Fundamental elm özlüyündə vacib deyil, tətbiqi elmi tədqiqatlardan və digər tədqiqatlardan irəli gələn əməli nəticədir ki, bu da fundamental tədqiqatların aparılması xərclərinin planlaşdırılması mərhələsində nəzərə alınır. Bu yanaşma mövqeyindən yalnız o fundamental layihələr maliyyələşdirilməlidir ki, bu layihələr üçün əvvəlcədən onların nəticələrindən praktiki istifadənin mümkün istiqamət-

lərini görmək mümkün olsun. Müvafiq olaraq, bu yanaşma çərçivəsində təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti ilə bağlı, potensial olaraq müəssisələrdə istehsalın və idarəetmənin xarakterini təkmilləşdirə biləcək elmi layihələrə üstünlük verilir. Məsələn, neft və neft məhsullarının hasilatı və emalı ilə məşğul olan şirkət ağır neft qalıqlarının yüngül neft məhsullarına çevrilməsi haqqında fundamental biliklərin əldə edilməsində maraqlı ola bilər ki, bu da neft emalının səmərəliliyini artırır [3-4].

Üçüncü yanaşma, Amerika prezidenti T.Ceffersonun şərəfinə adlandırılır (Jeffersonian Science) və bu, ilk iki yanaşma mövqeyinin birləşməsinə əsaslanır. Fundamental elm üçün bu yanaşmaya görə, Bekon yanaşmasının təklif etdiyi kimi, fundamental tədqiqatların nəticələrinin praktiki istifadəsinin konkret istiqamətlərini əvvəlcədən görmək mümkün deyildir. Aparılan araşdırmalar zamanı fundamental tədqiqatlar təkcə elm sahəsində baş verən problemlərin deyil, müəyyən sosial problemlərin həllinə yönəldilməlidir. Beləliklə, Cefferson yanaşmasında fundamental elmi tədqiqatların ən prioritet istiqamətləri yalnız elmin özü götürülmür, həm də bütün cəmiyyətin inkişafı üçün bu tədqiqatlar mövcud imkanlara, potensial faydalara əsaslanaraq nəzərdən keçirilir. Bu tip yanaşma məhdud ixtisaslaşdırılmış Bekon yanaşması ilə müqayisədə daha global xarakter daşıyır. Hazırda bu yanaşmanın uğurla reallaşdırılmasına nümunə kimi Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının fəaliyyətini, tibb sahəsində fundamental tədqiqatlar aparan böyük elmi mərkəz və yüksək ixtisaslı tibbi yardım göstərən tibb ocağını qeyd etmək olar [3-4].

Yuxarıda qeyd edilmiş yanaşmalara əsaslanaraq fikrimizcə belə bir ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, bu üç yanaşma içərisində elmi tədqiqatlar üçün ən effektiv yanaşma Cefferson yanaşması hesab edilir. Bu yanaşmanın əsas üstünlüyü ondadır ki, o ayrı-ayrı iqtisadi sahələrin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Nəticə

İstənilən elmi layihənin həyata keçirilməsinə görə maliyyə resurslarına olan tələbatı ödəmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsinin ümumi həcmi çox əhəmiyyətli olmalıdır ki, bu da büdcə vəsaitlərinin çatışmaması şəraitində xüsusilə çətindir. Bu, ayrı-ayrı fundamental elmi layihələrin həyata keçirilməsinə büdcə ayırmalarının çatışmazlığı nəticəsində maliyyələşdirilməsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Bu zaman prioritet layihələrin seçilməsi təşkilatın və ya maliyyə orqanının təşkilat daxili məqsədlərindən irəli gələrək həyata keçirilir. Buradan belə bir fikir formalaşdırmaq olar ki, ən perspektivli layihələrin maliyyələşdirilmə riski artır, bu problem dövlət hakimiyyəti orqanlarının korrupsiyalaşması şəraitində dəfələrlə güclənir. Qeyd edək ki, bu cür fundamental tədqiqat layihələrinin nəticəsi ictimai problemlərin həllinə kömək etməyən və elmi ictimaiyyət tərəfindən son dərəcə mənfi qarşılanan bir haldır. Belə ki, bu istiqamətdə əldə edilmiş nəticələr onları uzun illər konservasiya edən və ya tətbiq etməyə çalışan sifarişçi-yəni, dövlətə verilir ki, bu da vətəndaşların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarmır.

Yuxarıda qeyd olunan yanaşmaların təhlili bu sahədə mövcud olan problemlərin üzə çıxarılması baxımından zəruridir. Bu yanaşmalardan ölkəmizdə elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsi zamanı istifadə edilən zaman mənfi nəticələrin qarşısının alınmasına, sosial və iqtisadi səmərəliliyin ələ alınmasına şərait yarana bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İnqilab Şahbazov-Tədqiqatlar metodları
2. Methodology: Theoretical & Empirical Methods Jewishgen.Org
3. Р.А.Аландаров, "Анализ теоретических подходов к финансированию фундаментальных научных исследований"
4. Suberleninka.ru

Исмаилова С.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ФИНАНСИРОВАНИЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме

В статье рассматриваются теоретические методы в области исследований, охватывающие требования и актуальность проводимой исследования. Также указаны принципы подхода, которые охватывают темы исследования, конкретные направления при обмене мнений разных исследователей. Дается теоретический подход к методам исследований, проводимым в условиях инновационной структуры, которые организуются в виде массового формирования.

Обобщены различные взгляды исследователей, а также указан выбор методов, которые могут способствовать формированию исследований в целом.

Цель – Исследование организации научных исследований и изучение их источников финансирования.

Методология – Разработка исследования на основе методов отбора и статистического анализа

Результат – Определение теоретических аспектов методологии подхода к проведению научных исследований в новом направлении.

Ключевые слова: научное исследование, источник, формирование, финансирование, теоретические подходы.

Ismayilova S.E.

THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH ORGANIZATION AND FINANCING

Summary

The article deals with theoretical methods in the field of research covering the requirements and relevance of the research. The principles of the approach that cover the research topics, specific directions in the exchange of opinions of different researchers are also indicated. A theoretical approach is given to research methods conducted under the conditions of an innovative structure, which is organized in the form of mass formation.

The various views of researchers are summarized, and the choice of methods that can contribute to the formation of studies as a whole is indicated..

Purpose – to study the organization of scientific research and the study of their sources of funding.

Methodology – development of a study based on the selection method and the statistical analysis method

Findings – definition of theoretical aspects of the methodology of the approach to scientific research in a new direction

Keywords: scientific research, source, formation, financing, theoretical approaches